
ГОНЧАР І.Г.,
аспірант, Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини,
м. Умань

КОСМІЧНА ПЕДАГОГІКА ЯК НАПРЯМОК НАУКОВОГО ПОШУКУ К. ВЕНТЦЕЛЯ

У статті цілісно висвітлено основні характеристики концепції космічної педагогіки, запропонованої К. Вентцелем. Представлено тлумачення поняття Космос, розкрито його зміст та місце людини у Всесвіті. З'ясовано головне завдання, мета та цілі, які вчений поклав в основу своєї теорії космічного виховання. На ґрунті узагальнення творчої спадщини К. Вентцеля визначено ключові ідеї, які складають основу космічної педагогіки.

Ключові слова: К. Вентцель, космічна педагогіка, виховання, свідомість, інтуїція, природа, гармонія, єдність, цілісність, свобода.

В статье целостно освещены основные характеристики концепции космической педагогики, предложенной К. Вентцелем. Представлено толкование понятия Космос, раскрыто его содержание и место человека во Вселенной. Выяснена главная задача и цели, что легли в основу теории космического воспитания. На почве обобщения творческого наследия К. Вентцеля определены ключевые идеи, которые составляют основу космической педагогики.

Ключевые слова: К. Вентцель, космическая педагогика, воспитание, сознание, интуиция, природа, гармония, единство, целостность, свобода.

The article holistic highlights main characteristics a concept of space pedagogy proposed by K. Ventsel. Presented interpretation of the term Kosmos, reveals its contents, and place of man in the Universe. It was found the main task goal and objectives which the scientist based his theory of space education. On the basis generalization the creative heritage of K. Ventsel defines the key ideas that form the basis of the space of pedagogy.

Key words: K. Ventsel, space pedagogy, education, consciousness, intuition, nature, harmony, unity, integrity, freedom.

Останнім часом в історії вітчизняної педагогіки проявляється інтерес до різних, колись уже означених, але потім несправедливо забутих, або викреслених з ідеологічних міркувань, концепцій та теорій. Сьогодні, коли сутнісною характеристикою цивілізаційного розвитку є процес глобалізації, особливої актуальності набуває звернення до новаторського напрямку початку ХХ століття – космічної педагогіки, основні засади якої вперше сформулював К. Вентцель – відомий російський філософ, педагог, громадський діяч, теоретик та практик вільного виховання.

Історіографічний огляд показав, що вивченням педагогічних поглядів К. Вентцеля займалися: Б. Бім-Бад, М. Богуславський, Л. Ворошилова, В. Зайцев, С. Єгоров, Г. Корньотов, Т. Лобачова, Є. Плеханов, З. Равкін, С. Радіонова, Н. Самойліченко, М. Стеклов, Т. Толмачова та ін. Крім того, філософсько-антропологічні погляди К. Вентцеля розглянуті та представлені у роботах І. Гелашвілі, І. Пушкіної, гуманістичні основи виховання – в дослідженнях Н. Кеберле, О. Кудрицької, Г. Репіної та ін. Однак, разом з тим ідеї космічного виховання залишаються недостатньо глибоко вивченим аспектом педагогічної спадщини вченого.

Мета статті – висвітлити сутнісні характеристики та основні ідеї космічної педагогіки К. Вентцеля.

Постановка питання космічного виховання і розробка шляхів його теоретичного та практичного вирішення посідає особливе місце у творчій спадщині К. Вентцеля. Вчений був переконаний, що сучасна йому культура виявляє неспроможність у подоланні розвитку милітаризації, протистояння й конфронтації між людьми. З огляду на це педагог визнавав, що об'єднати усіх разом і в той же час дати можливість прогресивного розвитку кожній людині зможе лише нова культура, яку необхідно будувати на космічній основі.

Перший крок на шляху до розробки концепції космічної педагогіки К. Вентцель зробив у праці „Релігія Творчого Життя” (1923), де висловив ідею Єдності, Цілісності та Гармонії Людини, Людства і Космосу. Виходячи з органічного взаємозв'язку, який існує між людиною, людством і Космосом, вчений прагнув не лише удосконалити суспільство на засадах добра та справедливості, а й зробити його невід'ємною частиною загального, цілісного Всесвіту.

У статтях „Про проблему космічного виховання” (1923) та „Нотатки про космічне виховання” (1925) педагог вперше зробив спробу обґрунтувати постановку проблеми космічного виховання. На думку К. Вентцеля, актуальність цього питання обумовлена тим, що „людина не лише частина певного соціального цілого (сім'ї, народу, класу, людства), вона також є частиною єдиного цілого, яке ми називаємо Космосом або Всесвітом” [3, с. 91].

Космос, у поглядах вченого, – „універсальне суспільство, яке охоплює в собі усіх істот, що знаходяться на різних ступенях розвитку”. Те, що людина являє собою його частину (мікркосмос), за твердженням К. Вентцеля, є факт, з яким так чи інакше потрібно рахуватися. І тому, якщо „ми говоримо про виховання людини як члена людського суспільства в широкому розумінні”, то є цілком правомірним говорити „про виховання людини як члена Космосу, як громадянина Всесвіту” [3, с. 91].

Працюючи над розробкою проблеми космічного виховання, цінним надбанням К. Вентцеля стало те, що він один із перших педагогів в Росії вибудував чітку ієрархію ціннісних пріоритетів у вихованні. Погоджуючись із доцільністю індивідуального та соціального виховання, а значить індивідуальної та соціальної педагогіки, вчений підняв цілком закономірне питання про космічну педагогіку та її місце в педагогічній ієрархії. Слід

зауважити, що К. Вентцель не протиставляв космічну педагогіку іншим напрямкам науки, а навпаки наголошував, що в ній „...воєдино і гармонійно зливаються індивідуальне, соціальне і космічне виховання” [3, с. 92].

Намагаючись довести спорідненість небесного і земного, К. Вентцель з надзвичайною глибиною розроблюваних ним ідей міркував: „Космос, як і суспільство, має на увазі спільність життя між тим, що ми могли б назвати його складовими частинами. Одними з таких складових частин є людський індивідуум, якого виховують, і вихователь”. Задаючись питанням, яку ж мету має ставити собі останній у сфері виховання, якщо дитина є для нього складовою частиною Космосу, і коли виховання приймає космічний характер, К. Вентцель дійшов до наступного висновку: „Якщо вищим завданням індивідуального виховання є найбільш повний і широкий розвиток у вихованця особистої самосвідомості, якщо вищим завданням соціального виховання є розвиток у ньому соціальної самосвідомості, то, аналогічно з цим, вищим завданням космічного виховання буде розвиток в ньому космічної самосвідомості” [3, с. 93], тобто усвідомлення самого себе як невід’ємної частини Космосу.

Аналогічно до завдання космічного виховання, К. Вентцель спробував сформулювати і його мету. Вчений був переконаний, що в процесі індивідуального виховання педагог прагне сформувати у дитини усвідомлення цілісності та єдності свого особистого існування, дати їй зрозуміти, що „...ті процеси життя, які одночасно протікають у ній, складають одну цілісну єдність, таку ж єдність являє його життя, яке розглядається як ряд послідовних моментів”. Мету соціального виховання К. Вентцель бачив у тому, щоб індивідуум усвідомив свою єдність з певною соціальною групою, яка все більше розширюється за своїми розмірами і піднімається у своєму розвитку до більш високих форм. У кінцевому

результаті ця соціальна група має стати всім людством. З огляду на це педагог вважав, що мета космічного виховання полягає у тому, щоб „привести вихованця до усвідомлення спільності свого життя з життям космічним, до усвідомлення того, що він з усім Космосом становить одне єдине нерозривне ціле, яке розвивається в певному напрямку, і що він, хоче цього чи не хоче, так чи інакше приймає ту чи іншу участь в цьому процесі розвитку космічного життя” [3, с. 94]. Педагог бачив Космос „всеохоплюючим”, який „кожну індивідуальну людину містить у собі і перебуває з нею у безперервній взаємодії”, тому „не може не відображати в людині свого образу”. Людина ж, у свою чергу, всім своїм корінням глибоко вросла в Космос, і чим ясніше вона усвідомлює це, тим „більш плідний характер має її спілкування з Космосом” [1, с. 16].

Відштовхуючись від визначеної мети у всіх трьох сферах виховання, К. Вентцель дійшов висновку, що в основі індивідуального виховання лежить природна єдність життя індивідуальної людської особистості, основою соціального виховання є природна єдність життя певної людської особистості з оточуючим її суспільством, відповідно в основі космічного виховання педагог бачив „природну єдність життя виховуваної особистості з життям всього безмежного Космосу” [3, с. 94]. К. Вентцель був переконаний, що зробити цю єдність свідомою в найбільш можливій мірі – таке найвище завдання виховання в усіх трьох зазначених випадках. Сформувати у вихованця усвідомлення єдності свого особистого життя самого по собі, свого особистого життя з життям суспільства, складовою частиною якого він є, і свого особистого життя та соціального життя тієї суспільної групи, до якої він належить, з життям всього Космосу – означає, на думку педагога, „...зробити для нього можливим поставити собі ціль, підвищення, розширення і поглиблення всіх цих трьох видів єдності

як цілком свідому мету, зробити його здатним до самовиховання у всіх трьох зазначених напрямках” [3, с. 94]. Таким чином, виховання з моменту досягнення вихованцем усвідомленості своєї цілісності та єдності у всіх трьох сферах перетворюється у поглядах К. Вентцеля на творче самовиховання.

Важливе місце у космічній педагогії К. Вентцеля посідає не лише проблема єдності індивідуального і соціального з Всесвітом, а й ідея коеволюції (спільний розвиток) Природи, Космосу і Людини. Для вченого світ – це єдина, цілісна і взаємопов’язана система: „Людина – Людство – Природа – Космос”. Оскільки виживання людства, на думку педагога, неможливо без дотримання універсальних космічних та природних законів, то варто говорити про їх необхідність формування у підростаючого покоління, усвідомленості взаємозв’язку власного розвитку із тим оточуючим світом, який знаходиться навколо.

Ще одним важливим аспектом космічного виховання в поглядах К. Вентцеля є формування у вихованця космічної інтуїції. Вчений був переконаний, для того, щоб „відчути Космос як одне ціле”, потрібно відвернути свою увагу від певних його складових частин, окремих граней, „потрібно зосередитися відразу і одночасно на всіх сторонах життя Космосу, які нам відкриваються”. Такий цілісний погляд, „це охоплення свідомістю Космосу як одного цілого, це мислення та відчуття відразу всіх сторін його життя і всіх складових його істот та речей”, педагог назвав космічною інтуїцією. Незважаючи на глибоке переконання К. Вентцеля у тому, що останньою володіє лише частина людей, він вірив, що „...у майбутньому усі люди досягнуть її”. Саме тому педагог закликав вчити дитину „відчувати” Космос і тим самим розвивати у ній космічну інтуїцію [1, с. 18].

Слід зауважити, що К. Вентцель в основі космічного виховання бачив розвиток творчості дитини. Якщо в

індивідуальному вихованні і самовихованні творчий характер реалізується через формування вільної творчої особистості, в соціальному – через об’єднання в одне гармонійне ціле із суспільством, сприяння в перетворенні його у вільну творчу спільноту, то в космічному – завдання у піднятті Космосу на все вищі ступені його розвитку. Таким чином, у поглядах К. Вентцеля кожна людина – вільна творча особистість, ареною творчості для якої є вона сама, людство і Космос. Кожен, на його думку, може і повинен, використовуючи всі сили, якими він володіє, сприяти тому, щоб стати більш досконалою особистістю, а значить „допомагати в тій чи іншій мірі, щоб людство і Космос стали більш досконалими”. Педагог був впевнений, що наше „Я” володіє свідомістю, яка може стати вільною і творчою та „отримати своє вираження у вільному і творчому мисленні, у вільній творчій любові і у вільній творчій вольовій діяльності” [1, с. 20]. Результатом роботи вільної творчої свідомості, на думку К. Вентцеля, стане істина, добро і краса. Відповідно, найважливіше завдання вихователя, за переконанням педагога, – усвідомити і прийняти самому, а також допомогти засвоїти вихованцям, вище перелічені ідеї.

К. Вентцель, розробляючи основні засади космічної педагогії, понад усе прагнув з найменшого віку сформувати в дитині космічну свідомість. Він щиро вірив у те, що людина, яка володіє таким компонентом, обов’язково буде моральною. К. Вентцель був переконаний, що „неможливо зробити зле, порочне, злочинне тому, хто злився цілком і неподільно з Космосом, хто подолав свою відособленість, хто не протиставляє більше себе Космосу, людству, а розглядає себе як те, що становить з ними одне ціле. У такої людини повинні зникнути усі приводи і мотиви для скоєння зла” [1, с. 19]. Головна ідея космічного виховання полягає у зміні особистих якостей через розвиток космічної свідомості. Люди-

на, яка володіє космічною свідомістю, здатна, на думку вченого, адекватно оцінювати сучасні проблеми і життєві ситуації. Для цього, в першу чергу, необхідно розвивати у дитині такі аспекти свідомості, як аксіологічний (вироблення моральних установок), онтологічний (формування уявлень про оточуючий Світ) і рефлексивний (усвідомлення себе і свого місця в Світі). Таким чином, космічна педагогіка передбачає з самого початку формування не лише гармонійної єдності та цілісності з усім оточуючим середовищем, а й сприяння виникнення у дитини моральних прагнень та почуттів.

Дух вседності захоплював К. Вентцеля, він був переконаний, що кожна окрема людина є сином людства і в „той же час вона є і сином Космосу“, але лише ті люди, що володіють космічною свідомістю, можуть бути названі „...воістину синами Космосу, оскільки лише вони найбільш повним і досконалим чином служать представниками Космосу на Землі і серед людства“. Саме вони подають нам приклад того, чого може й повинна досягти кожна людина. Ні для одного з нас, вважав К. Вентцель, не виключена така можливість, „тому що кожна людина складає з Космосом одне нерозривне ціле, яке ніщо зруйнувати не в змозі, але яке не завжди і не всіма нами усвідомлюється та реалізується повною, досконалою мірою“. Педагог стверджував, що потрібно поглиблювати й розширювати свою свідомість, і вона обов'язково „приведе до найбільш повного і досконалого пізнання нашого „Я“, нашого тісного зв'язку та спорідненості з людством, природою і Космосом“. Отже, К. Вентцель був впевнений у тому, що, піднімаючись в своєму розвитку на рівень космічної свідомості, кожна людина, не перестаючи бути індивідуальністю, вільною, незалежною, самобутньою особистістю, „стане свідомим виразником і втіленням творчого людства і Космосу“ [1, с. 15].

Чільне місце у космічній педагогіці К. Вентцель відвів проблемі свободи.

Слідуючи теорії вільного виховання, педагог намагався звільнити усе людство, їх свідомість та дух від „ланцюгів невидимого рабства“, оскільки був переконаний, що у такому разі „втрачає свою владу все дріб'язкове, вузьке й обмежене“, вільна людина відчуває над собою „подих вічності і нескінченності“, „усе погане йде від неї, а душа наповнюється лише світлими піднесеними думками і вільною безмежною широкою творчою любов'ю до всього життя“. Якщо свідомість людини, вважав К. Вентцель, хоч на коротку мить виявиться вільною, то їй вдасться більш повно і ясно усвідомити, наскільки її реальне „Я“ – невільне, „до якої міри людина легко збуджується пристрастями і темними прагненнями, та як часто вона виявляється набагато слабшою, ніж собі уявляла“. Але це аж ніяк не означає, що людина повинна зневажати земне і „сумно скорятися потребам, законам Природи і Космосу“. Переживаючи найбільш повно та глибоко сьогодення, віддаючись земним переживанням, людина просто не повинна, на думку вченого, забувати „про цілісне єдине космічне життя і про життя людства в його цілому“. К. Вентцель погоджувався з тим, що „досягти цього дуже важко“, але вихователі „повинні спрямувати всі свої зусилля на те, щоб допомогти собі і дитині“ [1, с. 17].

К. Вентцель був щиро переконаний у тому, найцінніший і піднесений ідеал для вільної творчої особистості, яка усвідомила „свою спорідненість з Космосом“, – це „створення вільного братерства серед людства“ та встановлення закону Гармонії на Землі і в Космосі. До цього ідеалу, на думку оригінального мислителя, прагнули Христос і Будда як історичні особистості, всі великі Вчителі людства, Сократ, Т. Компанелла та інші „справжні сини людства і Космосу“, але і вони, на жаль, не змогли втілити цей ідеал на Землі через недосконалість людини. Тому, на думку педагога, потрібно розвивати у суспільстві

вільну творчу свідомість – „найбільш повне і досконале усвідомлення самого себе як вільної творчої особистості, яка в кожному кроці свого життя тісно пов'язана з життям Космосу і всього людства” [1, с. 15].

В контексті розробки проблеми космічної педагогіки К. Вентцелем у 1937 році було закінчено рукопис „Промені світла на шляху творчості”, в якому педагог, не змінюючи своїх поглядів, ще раз закликав читачів „жагу життя в якості окремої відособленої істоти”, „спрагу збереження і зростання свого особистого, індивідуального життя” шляхом творчої роботи над собою перетворити у „спрагу збереження і зростання життя космічного, що включає в себе, як необхідний складовий елемент твоє життя, що лише здається тобі відокремленим від життя людства і Космосу, а насправді тісно та нерозривно з'єднане й з тим, і з іншим” [4, с. 1].

Підводячи підсумки, можна з впевненістю заявити, що запропонована К. Вентцелем концепція космічної педагогіки заслуговує на увагу. Ще за довго до практичного освоєння людиною Космосу вченому вдалося сформулювати мету, завдання та цілі космічного виховання, накреслити основні етапи становлення космічної свідомості дитини, що дозволяють

пройти шлях від „непевного розуміння своєї єдності з Світом до інтелектуального усвідомлення спільності і взаємозалежності всього, що існує у Всесвіті”, до визнання цієї єдності „фундаментом, на якому має будуватися робота як у сфері пізнання, так і в напрямку моральної діяльності людини” [2, с. 49].

Таким чином, здійснений нами аналіз праць К. Вентцеля „Релігія Творчого Життя”, „Про проблему космічного виховання”, „Нотатки про космічне виховання”, „Промені світла на шляху творчості”, у яких вчений представив своє бачення космічної педагогіки, дає змогу виокремити ідеї, які складають її концептуальну основу:

коеволюції, цілісності, єдності й гармонії людини, людства, природи та Космосу;

творчого самовдосконалення, розвитку людства та Всесвіту;

формування та розвитку творчої, моральної, незалежної, вільної самобутньої особистості на засадах свободи.

Однак, слід зауважити, що виконане дослідження не вичерпує усіх напрямів означеної проблеми. Предметом подальших наукових розробок може стати питання основних принципів та методичних аспектів космічної педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. НА РАО. – Ф. 23, д. 16, 58 л.
2. НА РАО. – Ф. 23, д. 27, 57 л.
3. НА РАО. – Ф. 23, д. 30
4. НА РАО. – Ф. 23, д. 65, 29 л.